

Թիւ 5. — Զիթենեաց լերան հայկ. երկրորդ խճանդ-
կար. Ա. մաս:
Armenian mosaic of early VI century
Jerusalem.

Թիւ 6. — Զիթենեաց լերան հայկ. երկրորդ խճանդ-
կարին Բ. մասը:
Armenian mosaic of early VI century
Jerusalem.

փորձեց ծախու առնել գետինը, բայց սե-
փականատիրոջ պահանջած պատկանելի
գումարը ետ կեցուց այդ գաղափարէն:
Քիչ յետոյ կրկնայարկ քարաշէն տուն մը
բարձրացաւ, բայց խճանկարն անաղարտ

պահուեցաւ, և ցարդ իր տեղը կը մնայ,
ու կը կազմէ ցած առաստաղով և երկու
լուսամուտներով սենեակի մը յատակը,
միշտ բաց՝ այցելուներու առջեւ»:

«1912 տարւոյ Զատիկին, Վսեմ. Գա-
բրիէլ Նորատունկեան Երուսաղէմ այցե-
լեց, ընկերակցութեամբ Տիգրան Խան
Քէլէկեանի: Վերջինս ի տես ազգային
հոյակապ այդ յիշատակարանին՝ ոգեւոր-
ուեցաւ ու միայն խճանկար յատակը 250
ոսկիի ծախու առաւ տիրոջմէն, պայմանաւ
որ այդ թանկագին նշխարը մաս առ մաս
փոխադրուի Ս. Յակոբեանց վանքը՝ ուր
յարմար տեղի մը յատակը կազմէ: Միա-
բանութիւնը, սակայն, գործադրութեան
չդրաւ այդ կարգադրութիւնը, և նկատե-
լով որ հնութիւն մը իր իսկ տեղին վրայ
աւելի արժէք կը ներկայացնէ, նոր հա-
մաձայնութեան եկաւ կալուածատիրոջ հետ
ու շէնքին ստորին յարկաբաժինը (խճանդ-
կարի սենեակը յարակից 2 սենեակներ և
փոքր զաւիթ մը) 600 ոսկիով ծախու ա-
ռաւ, Քէլէկեան Խանի նուէրին վրայ վանքի
արկղէն աւելցնելով 350: Այսօր, շնորհիւ
վեհանձն նուիրատուին գովելի նախաձեռ-
նութեան, Հայոց Պատրիարքարանը սե-
փականատէրն է նախնեաց պատմական ու
մեծարուեստ այդ յիշատակարանին, ուր
մշտապէս կը բնակի միաբան եղբայր մը
և կը կոչուի Պահապան Մոզայիքի»:

Այս խճանկարը, նաեւ Զիթենեաց լե-
րան Ռուբայց պատկանող գետինն միւս
խճանկարները կը պահպանուին ինչպէս
գտնուած են, և այցելուներն իրաւունք
ունին որոշեալ ատեններ, պահապանի հըս-
կողութեամբ տեսնել այդ թանկագին նըշ-
խարները: Արդարեւ Հայ Գեղարուեստը
մեծապէս երախտապարտ եւ շնորհակալ
պէտք է ըլլայ Տիգրան Խան Քէլէկեանի
որ այնքան մեծասրտութեամբ 250 ոսկիի
գումար մը արամադրեր է, որուն վրայ
Երուսաղէմի միաբանութիւնը գովելի կեր-
պով աճապարեր է 350 ոսկիի գումար
մ'ալ աւելցնել և ազգային սեփականու-

1. «Ամենուն Տարեցոյցը» 1927, էջ 339-401.

թիւն դարձնել Դամասկոսի դրան՝ այս
նորագիւտ խճանկարը:

Դամասկոսի դրան մօտ գտնուած խճա-
նկարին հետ կային նաեւ դամբարաններ:
Նոյնպէս և Զիթենեաց լերան խճանկար-
ներուն հետ գտնուեցան 16 քարէ դամ-
բաններ, որոնցմէ ոմանց վրայ հայատառ
հայանուն արձանագրութիւններ կան: Մեր
նիւթէն դուրս է անշուշտ խճանկարներէն
զատ ուրիշ գտնուածներով զբաղիլ, որով
այս մասին այսքան:

ԽՃԱՆԿԱՐՆԵՐՈՒՆ ՀՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՊՍՏՄԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Զիթենեաց լերան վրայ գտնուած խճ-
անկարները մաս կը կազմէին Հայոց Ս.
Յովհաննու Կարապետի վանքին, որուն,
ըստ երեւոյթին, Հայերը կը տիրանան
ըստ երեւոյթին, Հայերը կը տիրանան
Աղուանից հետ Ե-Ձ դարերու ընթացքին:
Վանքը գոյութիւնը կը պահէ մինչեւ ԺԲ
դար¹, որմէ վերջ քարուքանդ կ'ըլլայ, ԺԹ
դարուն յանկարծ անսպասելի կերպով իր
խճանկարները աշխարհի ցոյց տալու հա-
մար: Այս խճանկարները, ըստ երեւոյթին,
մար: Այս խճանկարները, ըստ երեւոյթին,
եկեղեցւոյն զաւիթը կը սալարկէին, ա-
սոնցմէ նախնական երեքը ամբողջական
երեւոյթ մը ունին, մէկ մեծ, մէկ միջակ
և մէկ փոքր խճանկարներով:

Իսկ Դամասկոսի դրան խճանկարը ամ-
բողջ գետին մը ծածկելէ վերջ կը տա-
րածուի նաեւ անկէ անդին ալ, և արդարեւ
արձանագրութեան նուիրուած միջոցէ մը
վերջ կը գտնենք երկրորդ յատակի մը
խճանկար մէկ մասը որ, ըստ երեւոյթին,
առաջին յատակէն աւելի խոշոր էր, որ
սակայն, զփրախտաբար, կը պակսի խո-
շորագոյն մասով: Անտարակոյս Դամաս-
կոսի դրան այս խճանկարն ալ յատակն
էր հայկական հին եկեղեցւոյ մը և կամ
վանքի մը՝ որուն մասին այժմ ոչինչ գի-
տենք: Դատելով Դամասկոսի և Զիթենեաց
լերան այս խճանկարներուն մօտ գտնուած
քարակոփ դամբաններէն՝ կը խորհիմ որ
Երուսաղէմի հին Հայ վանքերը գետնա-
դամբաններ կամ քարէ գերեզմանադա-
րաններ ունէին, ինչպէս Հռոմ, Փալերմոյ

Թիւ 7. — Պէթ-Ալֆայի ժողովարանին աւերակները:
Ruins of an ancient synagogue in Beth-Alpha
(Vale of Jezreel - Palestine)

և այլուր լատին վանական աշխարհին մէջ:
Այս իսկ պատճառով կրնանք ենթադրել
որ այս խճանկարները հին են:

Երուսաղէմի Զիթենեաց լերան վրայ
գտնուած 1868ին՝ երեք և 1893ին՝ մէկ
հատ, այսինքն ամբողջ չորս հատ խճա-
նկարները ունին նաեւ հայերէն երկաթա-
գիր արձանագրութիւններ:

Ա. — ԲԱՐԵԹԱԻՍ ՈՒՆԵԼՈՎ ԱՌ ԱԹ.
ԶՍՈՒՐԲ ԵՍԱՅԻ ԵՒ ԶԵՐԱՆԵԼԻ ՀԱՐՍՍ ԵՍ
ՎԱՂԱՆ ԱՐԱՐԻ ՎԱՍՆ ԹՈՂՈՒԹԵԱՆ ՄԵՂԱՅ
ԶՅԻՇԱՍԱԿԱՐԱՆՍ ԶԱՅՍ

Բ. — ԱՅՍ ԴԻՐ ԵՐԱՆԵԼԻՈՅ ՇՈՒՇԱՆ-
ԿՍ ՄԱԻՐՆ ԱՐՏԱԻԱՆԱՅ ՀՈՒԹԻ ԺԸ

Գ. — ՎԱՍՆ ԱՂԱԻԹԻՅ ԵՒ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ
ԹԵԻԱՅ ԱՐԱՍՈՒ ԵՒ ՄՈՒՐԿԱՆ

Դ. — ԱՅՍ ՅԻՇԱՍԱԿԱՐԱՆ ՏՆ ՑԱԿՈՎ-
ԲԱՅ ՈՐ ԵՂԵԻ Ի ԶԵՈՆ ԽՆԴԵԼՈՅ

Այսպէս անուններու և յիշատակարա-
նաց շարք մը, ուր սակայն որոշ թուա-
կան կը պակսի: Այնուհանդերձ կարելի է
անոնց մէջ գտնուող անունները ճշդել և
այսպէս թուական մը տալ արձանագրու-
թեանց: «Կը փափաքինք վերեւ յիշուած
մոզայիքներու ծագման մասին պատմական
տեղեկութիւն մը տալով՝ նոր արձանագրու-
թեանց մէջ յիշուած քանի մը անձերու ինք-
նութիւնը ճշդել, որքան որ կարելի է: Այս

1. Այս մասին ծանօթութիւն տես Մկրտ. եպս. Ա.
դաւենուի «Հայկական հին վանքեր և եկեղեցիներ Ս.
Երկրին մէջ», 1931, էջ 161.

Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Մեր հոգեբան և պատմաբան հին դէմքերէն է Մ. Մինասեան: Վերջին պատերազմէն յետոյ աւելի ուժգնօրէն նետուեցաւ զրական ասպարէզ եւ առատաբուխ գրիչը դադար չունեցաւ, հնապատմական գրութիւններով հայ ազգի լեզուին, հայ ծագումին աւանդական հնութիւնը պաշտպանեց:

Մօտաւորապէս երեք տասնեակ տարիներ առաջ այդ մատենագիր դէմքը ծանօթացուցեր էի Թիֆլիզի «Հորիզոն» օրագրի ընթերցողներուն. անոր անցեալ եւ ժամանակակից գրական գործերուն վրայ կ'անդրադառնամ այս էջերուս մէջ:

Ա.

Մ. Մինաս երեսուն տարիներ առաջ իր «Լոյս» ամսագրով ծանօթ էր արդէն: Հոգեբան և պատմաբան յայտնի կ'ըլլար իր կրթիչ գրութիւններով: Իր տեսութիւնները նորութիւններ էին հին հոգեբան դպրոցներուն նկատմամբ:

1905ին կը հրատարակէ «Բնաշրջակաւ մեր ներշնչումները» ուր նախաբանովը կը յայտնէ իր այս գաղափարները.

«Ներշնչման անսպառ աղբիւր մըն է բնաշրջման վարդապետութիւնը: Անհուն կարելիութեանց աշխարհներ կը պարզուին մեր առջեւ, երբ անոր պայծառ լուսոյն տակ դիտենք բնութիւնն ու մարդկային կեանքը: Գրեթէ յիշմամբ մէջ ամբիփոխած զբոսորդութիւններու այս շարքին նպատակն է հայ հասարակութեան ներկայացնել մի քանին այս վսեմագոյն ներշնչումներէն զոր բնաշրջման վարդապետութիւնը կու տայ մեզ մարդկային կենաց նկատմամբ»:

Ներշնչումի համար կարեւոր է մտածել: Մ. Մինասեան մտածել կու տայ իր գրութեամբ: Բնութիւնը մեր առջեւ ամեն նապարգ գոյներով պատկերացուցած է:

Սակայն ան որ մտածելու կարողութիւն չունի, ան որ բնութեան առջեւ անտարբեր կը մնայ, չի կրնար ըմբռնել նոյն պատկերին հիասքանչ արտայայտութիւնը, չի կրնար հասկնալ անոր լեզուն, չի կրնար անոր հրապոյրը կրել եւ անով մագնիսանալ:

Քանի որ մեր զգացումը վառ է և բռնկած, արտաքին պատկերները մեր ըզգայարանքին վրայ կ'ունենան ներգործութիւն մը, որ կը կոչուի տպաւորութիւն, մենք կ'ունենանք զանազան զգայութիւններ, միտքը զանոնք վերլուծելով, մեր մէջ՝ արտաքին պատկերներու մասին գիտակցութիւն մը կ'արթնայ: Եւ զանազան տպաւորութիւնները համախմբելով մեր մտքին ուժովը՝ կ'ունենանք որոշ լրբութեամբ մը: Գաղափարի տէր է այն մարդը, երբ իր մէջ կը ծնին ըմբռնումներ: Մարդս ունի ուրիշ կարողութիւն մը՝ որ է յիշողութիւնը, որ անցեալ զգացումներու եւ ըմբռնումներու շտեմարանը կը համարուի, զայն օգտակար ընելու համար, կը դիմենք բանաստեղծական խանդին երեսփայտութեան: Լեզու չունի այն մարդը որ երեւակայութեամբ օժտուած չէ:

Երեւակայութիւնն է որ Մ. Մինասեանի կը թելադրէ գրելու այս նկարչագեղ տղերքը.

«Սենեակիս մէջ նստած եմ առանձին. բայց կ'երեւակայեմ ծառագարդ բլրակ մը, ծաղկահիւս բուրաստան մը, քաղցրադալայ թռչուններ, վճիտ առուակ մը ու ջինջ երկինք մը, ծփծփուն լճակ մը եւ ծով մը անծայր: Յիշողութեանս մէջ գոյութիւն ունեցող գործնականապէս անթիւ առարկաներէն ու երեւոյթներէն կ'ընտրեմ կը գտնեմ ինծի համար հաճելի ու գեղեցիկ երեւոյթ այս մասնաւոր առարկաներն. և նոր ու ինքնատիպ կերպով մը

կը միացնեմ զանոնք իրարու հետ: Բլրակին կողերուն վրայ կը տարածեմ բուրաստանը, որուն մէջ օձապտոյտ կը սողոսկի ապառաժի մը կուրծքէն հոսող վտակը ու կ'երթայ միանալ վարը դաշտավայրին մէջ գտնուող լճակին: Դալայլող թռչուններուն մէջ մասը կը գետեղեմ լճակին քով բարձրացող ծառերուն վրայ, մինչդեռ միւս մասը կը սաւառնի երկնից կապոյտին մէջ, իսկ հեռուն կը պարզեմ ծովուն անհուն տարածութիւնը: Զգայութեանց և ըմբռնմանց հայթայթած նիւթերէն ստեղծած գործուած այս երեւակայական աշխարհին մէջ կը բնակեցնեմ բարի ու երջանիկ ժողովուրդ մը: Երեւակայութեամբ կրնամ, այսպէս, մտքիս առջեւ պատկերացնել անցեալ փորձառութեանս սահմաններուն մէջ գտնուող այն ամէն իրերը, անձերն ու դէպքեր, որոնք գեղեցիկ են եղած, ճշմարիտ ու բարձր, և կրնամ աշխարհ մը շինել անոնցմէ: Արուեստագէտը, նմանապէս, կրնայ երեւակայել գեղեցիկ տեսարաններ. բարեկարգիչը կրնայ երեւակայել ընկերութիւն մը ուր արդարութիւնը կը տիրապետէ գերիշխան և ուր պատեհութիւն կը գտնէ ամէն անհատ իր իսկատիպ արտադրութիւնները նուիրելու քաղաքակրթութեան: Քրիստոնեան կրնայ երեւակայել «երկնից թագաւորութիւնը», ուր սէրն ու երջանկութիւնը կը բնակին յաւիտեան: Երեւակայութիւնը կը շնորհէ մեզ դիւցազուններու և սուրբերու, յաւերժահարսերու և հրեշտակներու, Եղիսեան դաշտերու և դրախտներու աշխարհներ, մոգիչ աշխարհներն՝ երաժշտութեան ու նկարչութեան, բանաստեղծութեան ու վիպագրութեան»:

Մ. Մինասեան իր երեւակայութեան երանգապնակին վրայ զանգած է այս մեծ նկարին գոյները: Նկարագրութեան յաջողութիւնը կախում ունի խանդավառ զբոսորդին ճարտարութենէն: Գիտութիւն եւ երեւակայութիւն երբ համահասարակութեամբ կը ներգործեն, այն ատեն զգնութեամբ կը ներգործեն, այն ատեն ըրողը կրնայ սքանչելի պատկերներ յղանալ: Դաշտանկարի առջեւ կը նստին նկարչները և կ'ընդօրինակեն տեսարաններ. կատարեալ նկար մը միմիայն կը սպասուի: Ու այդ վրձինը երեւակայութեան թռիչով կը շարժի, այդ ուժին սաստկութենէն կ'ակնկալուի յաջողութիւնը:

Մենք Մինասեանի պատկերը իր ձեւին մէջ յաջող կը գտնենք, գրական պահանջներուն աչք կը գոցենք. զի հարկ է գիտնալ որ ան գրագէտ մը չէ, այլ պատմագրող և հոգեբան: Սնտարակոյս անկարելի է որ գրող մը միեւնոյն ատեն հաւասարապէս յաջող ըլլայ իր նկարագրականին և թէ իմաստասիրականին մէջ:

Մինասեան եթէ կարենար իր պատկերին մէջ գրագէտէ մը պահանջուած հրապոյրը դնել, այն ատեն կը յաջողէր իր գրութեան մէջ: Նկարագրութիւնը կատարեալ ըլլալու համար, պէտք է ան մեր սրտին հետ խօսի, մեզ սքանչացնէ, մեզ յուզէ: Այն ատեն անմոռանալի կը մնայ անոր տպաւորութիւնը:

Չկայ թրքահայ գրիչ մը, որ իր գրութեանէն դուրս թողու խոհալ բառը: Անոնք այդ բառով վերացական ու գերբնական գաղափարներ կ'երազեն. սակայն այդ իրենց սիրած բառին մեկնութիւնը չեն կրնար տալ. իսկ Մինասեան՝ տեսէք ինչպէս, և ինչ որոշ կերպով զայն կը բացատրէ.

«Փոքրագոյն բարին կը զոհենք մեծագոյն բարին իրականացնելու համար մեր կեանքին և ուրիշներուն կենացը մէջ, ամենավեհ գաղափարներու և սկզբունքներու գործադրմանը համար՝ առանց արտաքին ստիպման՝ կը զրկուինք մեր բնազդային կարգ մը հաճոյառիթ գործունէութիւններէն. և ահա կը ծնանի խոհալը»:

Կ'ըմբռնենք բարին ու գեղեցիկը, սակայն անոնց հրապուրիչ արտայայտումը մեր մէջ վերարծարծելու ենք, և այդ ըսքանչելի կրակով օգտակար ըլլալու գերաստիճան մը ունենալու ենք, այն ատեն իտէալի մը հասած կ'ըլլանք:

Ճշգրիտ և սքանչելի է Մինասեանի այս բացատրութիւնը. «Այն անձը միայն տիրացած է բարու»:

«Այն անձը միայն տիրացած է բարու»:

թեան, արդարութեան, ճշմարտութեան ու սրբութեան իտէալներուն, որ անկեղծօրէն կը բաղձայ գործնականացնել իր մտքին մէջ գոյութիւն ունեցող վերացական գաղափարները»:

Մ. Մինասեան գաղափարին զարգացումը նկարագրելով, տարբեր ըմբռնումի տէր անձերու իտէալները կը վերլուծէ. մենք շատ անգամ ապշահար կը զարմանանք թէ ինչո՞ւ ընդհանուրէն յարգուած բան մը անհատէն կ'անարգուի: Ասոր մեկնութիւն չենք կրնար տալ. իսկ Մինասեան անվեհեր կը բացատրէ անհատին այդ տարօրինակութիւնը, այսպէս.

«Բնութեան նոյն երեւոյթը, գեղարուեստական գործը տարբեր արժանիք մը կը ստանայ, տարբեր անհատներու, տարբեր երկիրներու և տարբեր ժամանակաց մէջ, որովհետեւ կը տարբերին անոնց գեղեցկագիտական ու բարոյական ըմբռնումներն և վերացական գաղափարները»:

Ամէն անհատ իր ըմբռնումովը կը դատէ ու կը տեսնէ առարկաները. և երբեմն ամենէն անարգուածը, ուրիշէ մը կը գնահատուի: Հաւատալու ենք որ այդ տարօրինակ անձը ինքն իր մէջ կը կրէ այդ անարգուածին ամէն թերութիւնները: Չարժէ՞ կը սիրէ չարը. հոս ամենէն աւելի կը յարմարի նման զնման սիրի սովորական առակը:

Անձ մը իր իտէալին հասնելու համար քաջաբար կը կռուի և կը յաղթէ. այդ հերոսութիւն է, բայց ոչ սքանչելի գործ մը. վասն զի կրնայ այդ յամառութենէն չարիք մը ծագիլ: Ուշադրութեան կ'առնեմ Մինասեանի այս խորհրդածութիւնը.

«Մէկը չկրնար արդարանալ իր գործած անհատական և ընկերական չարիքներուն համար, պնդելով պարզապէս թէ ըրաւ ինչ որ լաւագոյն ու օգտակարագոյնն էր իր կարծիքով. նկատառութեան կարեւոր կէտը սա է թէ կարելի ամէն միջոց ու ջանք գործածեց այդ անձը ուղիղ դատողութիւն կամ կարծիք ստանալու մասին»:

Կը դիմադրեն ասոր ամէն անոնք, որոնք իրենց ըսածները ճշմարտութիւն կը

համարին. և արդէն մարդկութեան մեծամասնութիւնը երբեք չ'ընդունիր սխալական ըլլալ... Չարախօսը կը կարծէ ու նոյնիսկ կը հաւատայ թէ ճշմարիտ և ուղիղ ու արդար կը խօսի: Ո՞ր զրպարտողը կը խոստովանի իր զրպարտութիւնը...

Ուշ դենք Մ. Մինասեանի ճշմարիտ խորհրդածութեան մը.

«Նուիրուած սիրտ միայն ունենալով չկրնար իրապէս մեծ ըլլալ մարդ, եթէ չունի նաեւ մշակուած միտք մը. ինչպէս չկրնար մեծ ըլլալ իմացական ամենամեծ կարողութիւններով եւ զարգացումներով օժտուած անձը առանց մեծ սրտի»:

Եւ սակայն ընկերութեան մէջ մեզմէ կը վրիպի այս կէտը. անձնանուէրը ինքնին գովելի է:

Քանի անգամ հարցապնդած ենք մեր հարազատը, մեր բարեկամն ու աշակերտը իր գործելակերպի մասին: Ու տեսած ենք անոնց զղջումը և ներքին դրդումի մը զոհ եղած ըլլալին:

Ու բնագլխական դրդումով գործին մէջ, միտքը բնաւ թեւադրութիւն մը չունի. և հետեւաբար կատարուած ոճիրը կամ բարիքը համահաւասար պարսաւելի են, վասն զի այդ երկու պարագաներուն մէջ, գործողը առանց մտածելու շարժեր է: Համոզուած եմ Մինասեանի այս գաղափարին.

«Անասունէ մը չտարբերիր բնաւ այն մարդը որ դրդումներով կը կառավարուի ու կը գործէ: Մարդկութեան բնորոշիչ յատկանիշը եղող հոգեւոյ յառաջադիմական կեանքը կը պակսի անոր մէջ»:

Դրդումով գործողը պարզապէս ջղագար մ'է, անյարմար ո՞ր և է առաջնորդութեան:

Բ.

Մենք ամէն առթիւ մեր շրթունքին վրայ կը հղովենք բառ մը.

Գրականութիւնը...

Ի՞նչ է այն: Մինասեան շատ լաւ կը սահմանէ.

«Աւանդարանն է գրականութիւնը աստուածային ամենէն սուրբ ներշնչմանց, անցքը՝ որուն մէջէն կը հոսի մարդկային

կեանքը կատարելագործող և ընկերութիւնը բարեկարգող հոգեկան ուժերու ամենամեծ մասը»:

Սակայն կը տեսնենք որ մենք այսօր մեր կեանքը կատարելագործելու համար ուժ չունինք, և զիտենք որ մեր ազգային գրականութիւնը տակաւին երախայական քայլեր կ'առնէ:

Ազգ մը որ ըմբռնած է իր գրականութեան աղքատութիւնը, աւելի կորով կը դնէ իր մտաւորական գործունէութեան մէջ:

Ընդհանրապէս մարդիկ հաճոյքով կը կարդան արտավարակ գրութիւններ: Դրամի սէրն է որ մեծապէս կը մշակէ այդ տեսակ գրականութիւնը: Մեր ազգը միշտ զգուանք զգացած է նման անմաքուր զրականութենէն: Եւ ընկճուած, գերի ազդութիւն մը այն ատեն կրնայ մտաւորական մեծ զարգացում մ'ունենալ՝ երբ կը մշակէ լուրջ ու մաքուր գրականութիւն մը:

Մեր հրատարակիչներէն, մեր մամուլէն ազնիւին ու բարձրին դիմող գրականութիւն մը կը սպասենք: Մինասեան շատ լաւ կ'ըսէ.

«Ընտրութեան տիեզերական օրէնքին հպատակելու է գրականութիւնը, ինչպէս կը ջանան հպատակիլ արուեստն ու գրականութիւն»:

Մինասեանի գրած Ախտալարակ գրականութիւնը հրատարակիչներուն եւ մամուլի առաջնորդներու ուշադրութեան կը յանձնեմ: Մենք հայերս բարոյապէս կըրթուելու պէտք ունինք. մենք ընտրողութիւն չունինք. լոյսը որ տեսնենք իսկոյն մէջը կը նետուինք. ամէն լոյս լուսաւորիչ է, երբեմն ալ ան կ'ըլլայ կիզիչ: Խըտրութիւն դնելու է առողջ և յոռի գրականութեանց միջեւ: Եւրոպական մամուլը կրնայ ունենալ յառաջադիմական գաղափարներ, որ մեր սրտին կրնան ազդել մահացու թոյներ. այդ պարագային մամուլը շատ լրջութեամբ ընտրողութիւն կատարելու է:

Մեր մէջ հարկ է որ լրջօրէն մշակուի գրականութիւնը, բարձր բարձրութեան հասնի մտաւորական զարգացումը: Այդ

զարգացումը, այդ բարձրացումը, ոչ միայն մամուլէն, այլ եւ դաստիարակներէն կը սպասուի: Դաստիարակը աշակերտին ցոյց տալու է միտքն ու սիրտը ուղիղ առաջնորդող զրքեր: Մեր դաստիարակները կարգալու են Մ. Մինասեանի Գրականութեան քարտեզը, ուր պէտք է մոռնալ հեղինակին այս խօսքերը.

«Դպրոցին մէջ խնամոտ և մեթոտաւոր ընթերցումներու մուտ գտնելն է, ուրեմն, էական պայմանը մեր տոհմային գրականութեան բարձրացմանն ու ճոխացմանը, ինչպէս նաեւ գրական ստորնագոյն արտադրութեանց աստիճանական նուազմանը»:

Վարժարանը պիտի ունենայ իր գրադարանը, ուր սակայն դաստիարակն ընտրանօք դնելու է զրքերը: Կրթիչ զրքերու մեծ կարեւորութիւն տալու է:

Ամէն հասնող նոր սերունդներէն կը պահանջուի զրքերու ընտրութիւն, կը պահանջուի խտիր դնել ընթերցանութեան մէջ: Մինասեան իրաւամբ կ'ողբայ նոր սերունդի իմաստակութիւնը: Լուրջ զրքերու ընթերցումով միայն կարելի է օգուտ քաղել և օգտակար ըլլալ:

Մարդ որքան խոհական հեղինակներ կարդայ, այնքան իր մէջ կը զարգանայ ինքնաճանաչումի գաղափարը: Կ'ըսենք իմաստակ են մեր նորահաս զեռաստի գրիչները, վասն զի խոհական գիտակցութիւն չունին:

Գրականութեան մէջ զգուշանալու եւ զգուշացնելու է հիւանդ գաղափարներէ, որոնք գերբնական զարգացումի կը դիմադրեն:

Ընդհանրապէս նորահաս երիտասարդները ծայրայեղօրէն սիրահարուած կ'ըլլան անխոհեմ և վնասակար թափով զըրուած զրքերու: Ընդունուած է, որ մարդ բնագլխովն դէպ ի ոճիր, դէպ ի չարը, դէպ ի գռհհիկը կը դիմէ, դէպ ի ստորնագոյնը կ'իջնէ: Չարէն հաճոյք զգացողները շատ են եղած միշտ: Եւ այս, զըրախտաբար, ճշմարիտ և իրական ըլլալով, բնականաբար առողջ սկզբունքը միշտ խաթարեալ կը մնայ:

Յիսուսական թուականին կարգ մը զբոսորդներ խաթարեցին հայ զբաղանութեան մաքրութիւնը: Ոմանք շատ առաջ գացին, յայտնապէս ֆրանսական ստորնագոյն զբաղանութեան արձագանգն ըլլալով: Տեսէք ինչ կը գրէ Մինասեան որ աստուածաբանութեան վարդապետ մը չէ:

«Գրականութիւն մը որ կը կապուէ բանութիւնն ու մարդկութիւնը իրենց բարձրագոյն իտէալներէն, զբաղանութիւն մը որ կ'ուրանայ «բարի Աստուծոյ» մը գոյութիւնը, ինչպէս կը յայտարարէ իրապաշտ դպրոցին պետերէն Չօլա, և որ ցնորական երազի մը պէս մէկը կը նետէ հոգեկան կենաց կատարելագործման երկինքը, մահուան դատապարտութիւնը է»:

Մինասեան այս տողերով՝ չ'ուզեր հակառակիլ իրապաշտ զբաղանութեան, այլ կ'ուզէ իմացնել, որ հեղինակը՝ իրականութիւնը լաւ գիտելով, յստակօրէն տեսնելով՝ զայն իր գրութեանց մէջ պատկերացնելու է: Իրապաշտին էական պաշտօնն ըլլալու է նկատողութեան առնել հոգեկան բարձր իրականութիւնները:

Անցեալին ազնուագոյն իրականութիւններու օրինակը մեր վրայ ունեցած է մագնիսական ազդեցութիւն: Եղբայրսիրութեան, մարդասիրութեան և համերաշխութեան Մեծ քարոզիչը, նահատակներու աստուածային գլուխը՝ Նազովրեցին, Չիթենեաց Լեւոյ, Հայաստանի Աշտիշատը, Յունաստանի Ակրոպոլիսը, Հռոմի Հոմոսլոսի բլրակը, իրենց պատմական անցեալով մեր սրտին մէջ սքանչացում կը սահանքեն: Մեծ դէպքերու վրայ խորհրդածելով անպատում երջանկութիւն մը կը զգանք:

Մտածելու ենք այն ամէն բաներուն վրայ, որոնք կը թիչ թելագրութիւններ ունին. միմիայն մէկ մասնագիտութեան մէջ սահմանափակուելով, մեր զարգացումը միակողմանի կ'ըլլայ և շատ չոր կը մնայ: Տեսէք այս մասին Մինասեան ինչ կը գրէ.

«Օրը տասը վայրկեան տուր բանաստեղծական ներշնչող կտոր մը կարդալու, շաբթուան քանի մը ժամը գոնէ յատկացուր

միտքիդ մշակող ընթերցումներու և ժամ մը կամ երկուք ալ երաժշտութիւն ունկընդրելու. ամսուան գոնէ քանի մը իրիկունները նուիրէ ընկերական բարենպասակ գործունէութիւններու»:

Այսպիսի կեանքով մենք կարող ենք ծաղկեցնել, մանաւանդ թէ դախտացնել մեր հոգեկան աշխարհը:

Չոր մասնագիտութեան մէջ կղզիանալով, Տարուինի պէս պիտի ափսոսանք թէ ինչո՞ւ մեր միտքը պարզ մեքենայ մը դարձած է:

Մինասեան իր գրութեանց մէջ ակնյայտնի ըրած է իր հոգեբանական և բնագիտական հմտութիւնը:

Իր բարձրագոյն կրթութիւնն ստացած է Հաթըրբրի համալսարանէն. միեւնոյն ատեն հմտացեր է մանրէաբանութեան:

Մենք զինքը կը ճանչնանք զարգացած մտաւորական մը. մեծ ուշադրութեան արժանացած են իր պատմական, հնագիտական և կրթական հատորները: Վերջերս ալ աւելի ծանօթացաւ «Լոյս» հանդէսովը և այն պատմական ու լեզուական քննադատութիւններովը զոր հրատարակեց Հայրենիք և Մշակ պարբերական թերթերու մէջ:

Սահմանադրութեան շրջանին՝ Ամերիկայէն Պոլիս վերադարձաւ ուր վարժապետանոցի մը հիմնադիրն ըլլալու գաղափարն ունեցաւ:

Գ.

Մ. Մինասեան պատմիչ մըն է. սակայն բառին ամբողջ նշանակութեամբ քննական պատմիչ մը: Իր փաստերը՝ հին ու նոր ամենէն արժանաւոր եւ տաղանդաւոր օտարագրի հեղինակներէն առած է որով անոնք կը դառնան զօրաւոր ու համոզիչ: Կարեւորութիւն կու տայ նաեւ ազգային պատմիչներուն և երբեմն նաեւ ամենէն անկարեւորներուն ու աննշաններուն:

Իր հատորները պատմական դասագրքեր չեն. այլ անոնց մէջ հեղինակը կը վերլուծէ մեր ազգային պատմական շրջան-

ներուն հայ ցեղին հոգեբանութիւնը եւ նկարագիրը:

Մ. Մինասեան կը կատարէ այդ վերլուծումը ոչ իր սրտին թելագրութիւններով, այլ այն փաստերով, ինչ որ կը պատգամէ քննական գիտութիւնը:

«Պատմութիւնը՝ ժամանակին ականատես վկան է, ճշմարիտ լոյսը, կեանքը յիշողութեան, վարժուելի կենցաղին, պատգամաւորը հին օրերուն»:

Կիկերոնի այս խօսքերը, ես յիշեցի, կարդալով Մինասեանի պատմական հատորները: Սրտի անհուն հրճուանքով լեցուած կը գնահատեմ այս պատմաբան քննադատ գրիչը, որ մեր ազգային փառքերու յուշարձանը կը կանգնէ իր խուզարկող ու խղճամիտ ուսումնասիրութիւններով: Սքանչացումով կը կարդամ այդ հատորները, որոնք օտար գիտուններու բերնով մեր ցեղին նկարագրին, փառքին, պարծանքին և լուսաւորութեան փաստաբանները կ'ըլլան:

Հեղինակն իր գրքերուն մէջ յառաջաբան և նիւթերու ցանկ մը չունի: Կարծես կարեւոր զանցառութիւն մը, որպէսզի ընթերցողն ստիպուի ծայրէ ծայր կարդալ և ուսումնասիրել այդ հատորները: Խեղացի է ստիպումը, թէեւ գրականօրէն դատապարտելի: Հին օրէնքով, գիրք մը առանց յառաջաբանի կը նմանէր քաղաքի մը որ դուռ չունէր, բայց հին ատեն քաղաք մը չկար որ դուռ չունենար, ներկայիս քաղաքները դուռ չունին. որով ներկայիս հրատարակուած գրքերն ալ կրնան գրական դուռ՝ յառաջաբան չունենալ:

Մ. Մինասեան իր թէ՛ պատմական հատորներուն մէջ, և թէ՛ անցեալ ու թէ՛ ներկայ «Լոյս» հանդէսին մէջ ցոյց կու տայ խանդավառ հոգի մը, հայը հայուն սիրցնելու աղուոր դիտաւորութիւն մը: Կ'աշխատի գաղթական, տարագրեալ հայութիւնը օտարացումի վտանգէն փրկելու: Չմայլելի է այդ գաղափարը: Ամէն պարագային ամէն հայ պարտաւոր է նման գործիչ մը քաջալերելու ամէն տեսակէ-

տով: Ճիշտ ատենն է, հայը իր նման մտաւորականներուն օգնելու է, ամէն հայ՝ ամէն գնով գութագրալու է իր ազգութեան վրայ: Հայրենիքէն դուրս նեղութեանց, բայց մեր սիրտը հոն մնաց:

Մոռնալու չենք մեր պատմութիւնը, ան մեզի կ'առաջնորդէ, ան մեզի ցոյց կու տայ որ հայը հալածողը կը հալածուի, և հալածուած հայը՝ հայ կը մնայ:

Գ.

Յատուկ ուշադրութեան կ'առնեմ Մ. Մինասեանի ուրիշ մէկ նոր հրատարակութիւնը՝ որ լոյս տեսաւ «Յեղայիւն քաղկացոյթի և ներկայ հայոքի» վերնագրով: Իր տեսութեանց հակառակորդներ գտնուեցան, ամենէն աւելի «Կոյնակ» խմբագրողներէն Վ. Քիւրքճեան: Գիտական խնդիրներու մէջ պառակտումները աւելի նպաստաւոր են, քան թէ փնասակար: Սակայն յարգելի հեղինակը այս տարակարծ հակառակութեանց մէջ, ազգային քաղաքացիութեան դատին մահացու հարուածներ նկատելով, չափազանց բուռն պայքար կը մղէ հակառակորդին դէմ, եւ հայկական մեր նկարագրին վրայ անոյշ լեզուով չի խօսիր: Մօտաւորապէս նման դիտողութիւններ կատարած է նաեւ ուսումնայ պատմաբան Ստեփանոս Պալասանեան, մեր հին պառակտիչ նկարագրի մասին: Պառակտումներն ահա այս պարագային միշտ կործանիչ եղած են եւ տակաւին կ'ըլլան փնասակար մեր ամենէն նուիրական հարցին — Անկախութեան — որուն համար մէկ միլիոնէն աւելի զոհեր ալ տուինք, վերջին համաշխարհային պատերազմի շրջանին: Խօսքս քաղաքական պառակտումին համար է:

Իսկ գրական պառակտումներն ունին իրենց օգուտները: Ներկայիս Մ. Մինասեան ունենալով իր տեսութեանց հակառակորդներ, տարակարծ պատմիչներ, աւելի հեղինակաւոր փաստերով կրցած է օգտակար ընել իր պաշտպանած դատը: Դատ մը, որ ամէն Հայու արժանապատուութիւնը կը փայփայէ:

Ի՞նչ է իր այս գրքին նպատակը: Փաստերով ցուցնել և համոզել որ, Հայաստան և Հայ՝ երբեք չեն եղած Ասիական ու Ասիացի, ընդհակառակն Հայաստանն ու Հայը ակնադրվելներ եղած են Եւրոպայի ամենէն բազմամարդ ցեղերուն:

Մ. Մինասեան այս հատորին մէջն ալ յառաջաբան չունի. ծայրէ ծայր հարկ է կարդալ իր այս գիրքը. և սիրով կը կարգաս զայն: Իր վիճաբանութիւնները վճիռ են, գիտական փաստերը թէեւ յոգնեցուցիչ, սակայն շատ ախորժելի են. գրողին հետ ընթերցողներն ալ վիճողներու յաղթութեան կը սպասեն: Այս գիրքն ալ նիւթերու ցանկ չունի, կը նմանի մշակուած անսահման ազարակի մը, որ բնաւ ճանապարհ չունի: Եւ այս գրական տպօրինութեան աչք կ'ուզէի գոցել, եթէ գրականութեան մէջ ներողամտութիւնը վընասակար չհամարուէր...:

Գրքիս հեղինակին նպատակը գերազանցօրէն գեղեցիկ է: Ընթերցողն սքանչացած հեղինակին ամէն մէկ ղիտողութիւններուն ուշադիր կը մնայ:

Հեղինակը գրքին առաջին մասերուն մէջ անժխտելի փաստերով կը հաստատէ գիտուններու այն համոզումը, թէ հայ ցեղը իր ծագումէն սկսեալ կը պատկանի մարդկութեան այն մեծ դասակարգին որ ճերմակ ցեղ կը կոչուի, որովհետեւ մեր ցեղը կը կրէ բոլոր այն բնաբանական յատկութիւնները, որոնցմով ճերմակ ցեղեր կ'որոշուին դեղին կամ սեւ ցեղերէն:

Յատկանիշ մ'է հայկական խիստ բարձր քիթը: Պերլինի համալսարանի Ուսցչալուշան իր ցեղաբանական մէկ բանախօսութեանը մէջ, վճռականօրէն ապացուցած է թէ մեր հայերուն ունեցած այդ յատկանիշը իրողութիւն մըն է, որուն համաձայն գտնուած են ուրիշ շատ գիտուն մարդաբաններ: Որով Մ. Մինասեան կ'եզրակացնէ.

«Հայերս, ուրեմն, ոչ թէ լոկ կը պատկանին Եւրոպայի բարձրաքիթ ճերմակներուն, այլ նոյնիսկ այս կողմանէ կը գերազանցեն հարաւային Եւրոպայի ժողովուրդները»:

Պերլինը: Ուրիշ յատկանիշ մըն է մեր հայերու խիստ բարձրագոյն ըլլալն, և մեր գանկի տարողութիւնը աւելի է քան Նորտիկ և Միջերկրական ժողովուրդներունը, ինչ որ կ'ապացուցանէ Տիքսընի հրատարակած «Մարդու Յեղային պատմութիւնը» անունով գիրքը: Երրորդ յատկանիշ մըն է մազի քոշի գոյնը, որով հայը կը զանազանուի տափակ քիթ և ցած գոյնի և սևաւազ Մոնկոլներէն»:

Այո՛, հայը ցեղակից էր Եւրոպայի ժողովրդոց, սակայն հայերուն քաղաքացիութեան արժանի ըլլալը փաստելու համար կ'առարկուէր որ ցոյց տալու էր հայերու նախնիքը Եւրոպայէն ծագած ըլլալը: Մինասեան կրնար հեզնաժպիտ ապացուցանել թէ այդ անկարելի բան մըն է, զի հայերու ներքին նկարագիրը իր նահապետական մաքրութեամբը, շատ հեռի է եղած արդի Եւրոպայի դառն և անոյշ բարքերէն: Հեղինակը կը պատասխանէ այսպէս.

«Եւրոպական ընդհանուր անուան տակ կը պարփակին այնքան Հայաստանի Հայը, կովկասի Վրացին, Տարուսի Քիւրտը, որքան Անգլիոյ, Բրուսիոյ և Սկանտինաւեան երկիրներու ժողովուրդները: Անփոփոխելի, անհերքելի, անուրանալի իրողութիւն մըն է թէ 1924ի հայութեան թէ բացօթյն երկար զլուխներն և թէ մեծագոյն լայն զլուխներն անխզելի կերպով կապուած են Եւրոպայի մէջ միեւնոյն ֆիզիքական յատկանիշերն յայտարերող ժողովրդոց»:

Եւ պէտք է գիտնալ որ այդ եւրոպական ցեղերն ունեցած են աշխարհագրական տեսակէտով նախապատմական շրջաններու մէջ ինքնորոշման վայրը, իրենց ծագումի օրերուն: Ի՞նչ անուն կը կրէր այդ վայրը, ո՞վ կարող է ըսել այդ տեղւոյն անունը: Աս միայն դիտել կու տան լեզուաբան հեղինակները, ինչպէս նաեւ Մինասեան, որ Եւրոպական ցեղեր բառերով աշխարհագրական խնամտով եւրոպական ծագում ունեցող չեն հասկնար:

Գրքիս հեղինակն այս առթիւ կ'արտատպէ Ուս. Ուոթըրմէնի հետեւեալ ղիտողութիւնները:

«Հայերը Ասիացի՞ են... Աշխարհագրականօրէն խօսելով՝ Եւրոպիոյ և Ասիոյ միջեւ եղած ներկայ սահմանագիծը իրականապէս գոյութիւն ունեցող բան մըն է: Այսինքն, օրինական են թաղրութիւն մըն է այս գիծը, ոչ թէ աշխարհագրական իրականութիւն մը: ... Վոսփորի երկու կողմերը, թէեւ մին Ասիա է ու միւսը Եւրոպա, անտարակոյս ճիշդ ու ճիշդ նման են. և անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր նման ժողովուրդ և նման մշակոյթ ունեցած են: Ասիոյ մէջ է Եփեսոս, բայց ժամանակաւ այնչափ յունական քաղաք մըն էր ան որչափ Աթէնք: Արդարեւ, արեւելեան Միջերկրականի երկիրներէն եկան մեր ամբողջ ապրելակերպերն ու խորհելակերպերը...»

«Գալով մասնաւորապէս Հայոց, անկիւս ցեղակից է Կեդրոնական Եւրոպայի կլոր գլուխ տիպին, զոր կը գտնենք Հիւսիսային Իտալիոյ, Զուիցերիոյ, Աւստրիոյ, Հարաւային Ռուսիոյ և Ալպեան Ֆրանսայի մէջ... Այն տիպին այնպէս կատարեալ ներկայացուցիչներն են Հայեր, որ նոյն ինքն տիպը Հայաստիւ կը կոչուի: Նոյն իսկ լեզուաւ Հայերը սերտիւ կապուած են մեզի: Հայերէնը մէկ ձեւն ըլլալով լեզուներու այն մեծ տիպին, որուն կը վերաբերին Սանսկրիտը, Պարսկերէնը, Յունարէնը, Լատիներէնը և Անգլիերէնը: «Հաւանական կը թուի թէ Հայք կամ իրենց նախնիք, Ս. Գրոց Քեռացիները, կարենոր ազդակներ ներմուծեցին մեր յառաջագիմութեան մէջ, որոնց մէջ նշանաւոր են երկաթն ու ձին: Ճշմարտութիւնը կը թուի ըլլալ որ Հայեր ոչ միայն նոյնատիպ են բազմամիլիոն Եւրոպացուց հետ, այլ Քրիստոնեայ տիկիներն ու պարոններ էին այն առեւ, երբ մեր հիւսիսային եւրոպական նախնիք պատերազմի պարը կը խաղային և ինքզինքնին կապուտ կը ներկէին (վայրենի կեանք մը կ'ապրէին): Յեղաբանական տեսակէտով, Հայոց և Եւրոպացուց միջեւ չկայ զանազանութիւն»:

Մ. Մինասեան մանրամասնօրէն ցոյց կու տայ որ Հայը ճերմակներու Ալպեան ցեղին հետ նոյնացած է. այդ Ալպեան ցեղին ծննդավայրը Հայաստանն է եղած: «Նոյնինքն Հայաստանի հովիտներուն մէջ ծնան Ալպեան ցեղերը, որ աւելի քան 10-15,000 տարիներու ընթացքին յաջորդական ալիքներով ողողած են կեդրոնական Եւրոպան. և այժմ կը հանդիսանան ամենէն ստուարաթիւ ցեղերը բովանդակ Եւրոպայի»:

Մ. Մինասեանի «Քեռացիք և Հայք» գրութիւնը յատուկ շահեկանութիւն մ'ունի: Կը կարդանք զայն և կը համոզուինք որ Ս. Գրքի յիշատակած այդ նախնագոյն Քեռացի ցեղը ոչ միայն հայ ցեղին նա-

խահայր է, այլ Հայաստանն ալ եղած է այդ ցեղին սկզբնական օրօրանը:

Մ. Մինասեանի գրքերուն համար կըրնամ ըսել. — Ահա գրքեր որոնք հայ ցեղին հնագոյն ծագումին, փառաւոր անցեալին ամենէն հեղինակաւոր փաստաբանները կը համարուին:

Հնարան եւ պատմաբան Մինասեանի մատենագրութիւնը ունի ոչ աննշան նշանակութիւն մը: Ժրաջան վաստակաւորը տարիներէ ի վեր առանձին հատորներով և պարբերական թերթերու մէջ յօդուածներ հրատարակելով, Հայաստանի և Հայ անունին հնութիւնը ցոյց կու տայ. իր կատարած դերը կը թողում որ ինքն իր գրչով բացատրէ:

«Տարիներէ ի վեր ես կը քարոզեմ թէ Հայաստանի մէջ բարձր քաղաքակրթութիւն մը կը ծագէր Ք. Ա. չորրորդ և եւրրորդ հազարամեակներուն: Եւ, զուտ աշխարհագրական իմաստով առնելով Հայաստանը, որ իր մէջ կ'ամփոփէր Տաւրոսեան ամբողջ լեռնաշխարհը (Փոքր Հայքի և Մեծ Հայքի կազմած ամբողջական Հայաստանը, որ կը համապատասխանէր այժմու Անատոլոյ, Հիւսիսային Սոյրիս և Հայաստան անուններով ծանօթ երկրամասին), ես շարունակ յայտարարած եմ թէ այս մեծագոյն Հայաստանէն էր որ աշխարհի Մայր-Քաղաքակրթութեան ազդեցութիւնները տարածուեցան Միջերկրականի կղզիներուն և Յունաստանի վրայով մինչեւ Արեւմտեան Եւրոպայի ծայրագագաւուն՝ Մեծն Բրիտանիա: Նոյնպէս «Հայրենիք Ամսագրի» մէջ ասկէ հինգ վեց տարի առաջ հրատարակուած ընդարձակ ուսումնասիրութեամբ մը և զըլխաւորաբար Եզրիպտական մոմիաքիտուութեան մեծագոյն հեղինակութիւններէն Է. լիւթ Սմիթի ի յայտ բերած ցեղաբանական կարգ մը իրողութեանց վրայ հիմնուելով, ես ցոյց տուած եմ թէ Հայաստիւ ցեղին լայնածաւալ ու երկարատեւ մէկ գաղթաշարժը տեղի ունեցած էր Հայաստանէն Եզրիպտոս, և թէ ճիշտ այս հայատիպ ցեղին սերունդներէն կը բաղկանար Եզրիպտացիները»:

տոսի բարձրագոյն ազնուապետութեան մե-
ծաւաստութիւնը՝ իր մէջ ամփոփելով նախ
Փարաւոններու գերդաստանը: Եւ ճիշտ
Եգիպտոսի ազնուապետութեան մէջ Հա-
յատիպներու թուական գերակշռութեան
այս ատենին էր որ ծնունդ առաւ ու զար-
գացաւ եգիպտական բրգակառոյց քաղաքա-
կրթութեան շքեղագոյն դարաշրջանները:

«Դարձեալ «Լոյս»ի մէջ սկսած ու կի-
սատ մնացած հրատարակութեամբ մը,
հնագիտական նորագոյն յայտնութեանց
վրայ հիմնուելով, ես ցոյց տուած եմ թէ
Ք. Ա. առաջին հազարամեակին սկիզբները
ու աւելի առաջ, Հայաստանի արեւմտեան
ծայրագագաւորներէն դէպի Իտալիա տեղի
ունեցած Ետրուսներու գաղթաշարժին
միջոցաւ՝ քաղաքակրթական հզօր ազդե-
ցութիւններ թափեցին Հռոմէական պե-
տութեան մէջ ու հիմնական տարրերը
կազմեցին անոր կրօնին ու քաղաքակր-
թութեան:

«Բոլոր այս քարոզութիւններս հաստա-
տած եմ ես Պրէսթըտի, Հօլի, Պրօի, Չայլ-
տի, Օլպրայթի, Լէնկտընի, Ֆրէնքֆրիթի,
Փէթրիի, Մէքքլինչիի, Էլիքթ Սմիթի,
Մայրսի, Սէյսի և ուրիշ Առաջնակարգ
հնագէտներու և մարդաբաններու վիպա-
րեանց վրայ: Անոնցմէ որեւէ մէկէն իմ
յառաջ բերած վկայութիւններս նշանակա-
ծ եմ ես՝ ցոյց տալով զրքին կամ պարբերա-
թերթին անունը և մէջ բերուած հատուա-
կան ծանրացած եմ մասնաւորապէս այն
իրողութեանց վրայ, որոնց վրայ իրենց
եզրակացութիւնները հիմնաւորած են վե-
րոյիշեալ հեղինակութիւնը:

«Առկէ աւելին ալ ըրած եմ ես. քըն-
նութեան ենթարկած եմ ես Հայկական
հին զրոյցները, դիցաբանական ու ազգա-
յին աւանդութիւնները, հայ բնատոհմիկ
կրօնի և ընտանիքի հաւատալիքներն ու
կանոններ և սովորութիւններ, նոյնիսկ
Հայկական առանձնայատուկ բառեր և ու-
ճեր, և ցոյց տուած եմ ասոնց ունեցած
անխզելի կապակցութիւնը՝ հնագիտութեան
ի յայտ բերած մարդկային այդ մեծ քա-
ղաքակրթութեան հետ: Հայ մշակոյթի
կալուածին մէջ իմ յայտնաբերած իրո-
շտութիւններէս շատերը անծանօթ մնացած
են ցարդ՝ նոյնիսկ յայտնի հայագէտներէ
մեծ մասին»:

Մ. Մինասեան անծանօթ մը չէ այլ-
եւս: Յիշեալ ինքնակենսագրութիւնը այս
ուսումնասիրութեան թերին կը լրացնէ:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ. — Պարտք կը դրանք իմ ծանուցանել մեր յարգելի ընթերցողներուն
թէ ներկայ յօդուածը իր ամբողջութեամբ կը շօշափէ Պրն. Մ. Մինասեանի պարզապէս հոգե-
բանական — պատմական և հայ ցեղագիտական հմտակց ուսումնասիրութիւնները:

Իսկ նկատելով բոլոր կրօնագիտական ու աստուածաբանական հարցերը՝ որոնց մասին եր-
կարօրէն դրած է Պրն. Մինասեան «Լոս»-ի Բ. շրջանին մասնաւորապէս — 1925 - 1926 - և
«Մշակ» լրագրին մէջ - 1930 - 1934 - ուր ցարդ կը շարունակէ, հարկ է որ ըսենք թէ նա բո-
լորովին խելագարած ու քայքայած է Հայ Եկեղեցւոյ Ս. Հարց ուղղափառ վարդապետութիւնը
Քրիստոսաբանութեան մէջ. (տես մասնաւորապէս «Մշակ» 1930, Յուն. Փետր. և անոնց դէմ
փաստացի ջրում մը Հ. Ս. Վրթանէսեանի կողմէն՝ «ԲԱՋՄԱՎԵՊ» 1930, Մայիս, էջ 224-232):
Նոյնպէս աղաւաղ է իր քով և հիմնովին մոլորական՝ բոլոր աստուածաբանական ուղղափառ
վարդապետութեան ամբողջութիւնը, իր գրութիւնն ըլլալով խառն զանգուած մը Պաւլե-
կեան - Բողոքական և ամէն հին ու նոր դարերու թիւր ըմբռնումներուն՝ որոնք յայտնապէս կը
հակասեն Աւետարանին և Առաքելական աւանդութեան:

ԻՍԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԻՍԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՂՕԹԶ

ԱՆՈՐ՝ ՈՐ ԱՍՏՈՒԱԾ ԷՐ ԵՒ ՄԱՐԴ

Բ.

Որպէսզի ըլլամ՝ ես ծառ ու ծաղիկ, բոյր ու հովանի,
Շողա՛ իմ վըրայ, իմ Արեւ-Յիսուս, շողա՛ իմ վըրայ:

Եզերքն անդունդին՝ ահա կեցած եմ՝ առանց նեցուկի,
Ձիւս վա՛ր կը կանչեն անծանօթ ձայներ, զիս վար կը կանչեն.
Թունաւոր մեղքեր խոշոր աչքերով կը նային ինծի.
Կ'այրիմ մարմաջէն մաքուր համբոյրիդ, կ'այրիմ մարմաջէն:

Որպէսզի ըլլամ՝ ես ծառ ու ծաղիկ, բոյր ու հովանի,
Շողա՛ իմ վըրայ, իմ Արեւ-Յիսուս, շողա՛ իմ վըրայ:

Բիւր ըզգացումներ, հազար խորհուրդներ կը չարչարեն զիս.
Վայրկեանէ վայրկեան կըրնամ զըլորիլ, վայրկեանէ վայրկեան.
Աշնան ու ձմրան ամիսներն անցան ու եկաւ Մայիս.
Յաւէտ յաւիտեան կը քալեմ տրտում, յաւէտ յաւիտեան:

Որպէսզի ըլլամ՝ ես ծառ ու ծաղիկ, բոյր ու հովանի,
Շողա՛ իմ վըրայ, իմ Արեւ-Յիսուս, շողա՛ իմ վըրայ:

Ձայներ կը լսեմ գերեզմաններու քարերու տակէն.
Ձիւս մի՛ թողըքեր, ո՛վ քաղցր իմ Յիսուս, զիս մի՛ թողըքեր.
Դեռ իմ կուրծքիս տակ բազմաթիւ երգեր Արեւ կ'որոնեն.
Մեռնիլ չեմ ուզեր այսպէս կանխահաս, մեռնիլ չեմ ուզեր:

Որպէսզի ըլլամ՝ ես ծառ ու ծաղիկ, բոյր ու հովանի,
Շողա՛ իմ վըրայ, իմ Արեւ-Յիսուս, շողա՛ իմ վըրայ:

*

Սէր, ատելութիւն, երկրիւս ընդարձակ կրկէսներուն մէջ
Ձիրա՛ր կը ծեծեն անողորբօրէն, զիրա՛ր կը ծեծեն.
Գազանն յաղթական և սանձակոտոր կը շրջի անվերջ
Եւ ժանիքներէն արիւն կը կաթի, իր ժանիքներէն: